

רבקה תובל-משיח ודניאלה ספקטור-מרזל (עורכות). מחקר נרטיבי:
תיאוריה, יצירה ופרשנות. ירושלים: מאגנס ומכון מופ"ת. 2010. 470 עמודים

הילה העליון*

הספרות המחקרית הדנה במחקר האיכותני על שיטותיו שמה דגש רב על ערכה של המילה. המילה עבור חוקרים איכותניים היא מהות מקודשת, נבררת, נבחנת ומוערכת, כמו הייתה אתרוג. חיזור זה אינו מסתפק בהבנת המילה בפני עצמה, אלא תר אחר האופן שבו נרקמות המילים לפסקה, ועוד אחת, ועוד אחת, עד שנוצר סיפור: "מעשה שהיה כך היה". הפתיח הסיפורי המוכר הוא כמעט מאגי; יש בכוחו לזרוק את הקורא אל מחוזות רחוקים ואל שפע של טעמים, צבעים, ריחות וצלילים. ייתכן שאופיו זה של הסיפור הוא גם אתגר בפני החוקר האיכותני, שעליו לבחון בשיטתיות כיצד סיפורו של איכר פולני למשל הוא נדבך חשוב בניתוח ובפרשנות מדעית של מציאות חברתית. החוקר האיכותני אחראי גם על היריעה הסיפורית, אותו מרחב סיפורי שנפרש בין המאזין למספר. במרחב הזה נמהלים תכנים, רעיונות ומושגים שמוזנים זה את זה במסגרת האינטראקציה האנושית. עיקר הקושי העומד בפני החוקר הוא כיצד לשמר את ריחו ואת טעמו הייחודיים של הסיפור בצד הפרשנות המדעית, או במילים אחרות, איך לעבד אותו בלי לאבד את איכויותיו.

בצד האתגרים הללו עולות גם שאלות שמאפיינות את עבודתם של חוקרי נרטיב: האם יש הבדל בין סיפור חיים לנרטיב? האם נרטיב הוא תוצר שמתקבל כתשובה ספונטנית לשאלה פתוחה או דווקא תוצר של ריאיון מתוכנן ומובנה? האם נרטיב מחויב לרצף, או שמא הוא יכול להיות רק טיעון? ואם לא די בכך, קיימות שאלות נוספות בדבר האינטראקציה המיוצרת בעת הצגת הנרטיב, למשל: האם המספר משמיע את קולו האותנטי? כיצד אפשר למקסם את רווחתו האישית? ובכלל, האם צריך לקיים קשר המשכי בין המספר למאזין גם לאחר שהסתיים המחקר?

שאלות אלו ורבות אחרות נבחנות ומקבלות מענה בספר שערכו רבקה תובל-משיח ודניאלה ספקטור-מרזל ושותפים לו כ-21 חוקרים וחוקרות ממגוון דיסציפלינות, שלקחו חלק בדיונים פעילים במסגרת סמינר שהתקיים בשנת 2005 באחוזת אוהלו. ההתחבטויות היומיומיות של חוקרים והניסיונות לפתור אותן תרמו לתחושה העולה מקריאת הספר שהאיש-המחקרי הוא פוליטי.

במבוא לספר מתארות העורכות את ההגדרות התיאורטיות והיישומיות הרבות שניתנו למושג נרטיב. את הדיון הזה הן מסכמות דרך חיבורה של צ'ייס (Chase, 2005) על שש העדשות הייחודיות למחקר הנרטיבי, שהן בעצם אופני התבוננות וניתוח שבהם מצטייד החוקר הנרטיבי לקראת עבודתו. בהמשך מורכב הספר מחמישה שערים: השער הראשון עוסק בתיאוריה על חשיבה נרטיבית. בשער זה מציגה ספקטור-מרזל עמדה נחשונית המבקשת להפוך את גישת המחקר הנרטיבית לפרדיגמה נרטיבית עצמאית, משום שיש לה אונטולוגיה, אפיסטמולוגיה ומתודולוגיה ייחודיות שמבחינות אותה מפרדיגמות לא

* התכנית ללימודי משפחה, בית הספר למדעי ההתנהגות, המסלול האקדמי, המכללה למינהל

פוזיטיביסטיות אחרות. בפרק השני מביאים מיכל שיינברג-טז ודן בראון ז"ל סקירה היסטורית מרתקת ודנים במושגים אמת, כוח ועצמי. כך הם מבססים את טיעונם כי "האמת במחקר הנרטיבי גלומה בכך שאירועים מובנים על-פי צו עלילה מסוים. ושהבחירה בצו עלילה זה ולא אחר, היא בעלת משמעות להבנת ההקשר החברתי-תרבותי הנבחן" (עמ' 91). מיכל צלרמאייר מאירה בפרק השלישי את הזיקות המתקיימות בין מחקר נרטיבי ובין פמיניזם ומפתחת את רעיונות השמעת הקול הנשי, ההתנסות החיה, רפלקסיה והעצמה של נשים.

השער השני של הספר בוחן את האינטראקציה המתקיימת בין החוקרים לנחקרים במחקר הנרטיבי. שרית ברזילאי דנה באומץ רב בשאלת הגבול שבין מחקר נרטיבי לטיפול. לטענתה: "אפשר שיש לשקול אם עלינו לאמץ הנחות יסוד השאלות מהגישה הנרטיבית הטיפולית. אחת ההמלצות האפשריות היא לאתר במהלך השיחה את נקודות העצמה של המספר ולשקף לו אותן בסוף השיחה" (עמ' 152). סראב אבורביעה-קווידר מדגימה את יעילותו של המחקר הנרטיבי בחשיפת החיים החברתיים והתרבותיים בחברות סגורות ומדגישה כיצד משתכלל מושג הסובייקטיביות כשהחוקר ילידי. בסיכום מאמרה היא מסבירה מדוע העצמה היא דו כיוונית ומשותפת הן לחוקרת והן למרואיינת. בפרק השישי של הספר בוחנת מירה קרניאלי את שאלת החזקה על הסיפור ומבקשת לברר למי הוא שייך לאחר שסופר וכיצד אפשר לבסס את המחויבות של החוקר למספר. היא משיבה לשאלות אלו וטוענת שהמספר רשאי, ואף צריך, להגיב על הנתונים ולבדוק שהסיפור משקף את המציאות שהוא ביקש לתאר. ואולם, לאחר שהביע הסכמה מלאה למסור את הסיפור ואישר את תוכנו ואת פרסומו, הסיפור אינו שייך לו עוד ועובר לרשות החוקר. בפרק השביעי של הספר מבהירות פנינה שור ונעמה צבר-בן יהושע את ההבדל שבין דיווח לסיפור ומדגישות את כוחו של ריאיון שמספק את התנאים שביבאו את הנחקרים לספר את סיפוריהם ולא להסתפק בדיווח. חנה עזר מדגימה כיצד המחקר משמש אמצעי להעצמה אישית של החוקר ומוסיפה שהכתיבה היא אמצעי משחרר המסייע גם לחוקר להבין את עולמו ולגלות את קולו.

השער השלישי עוסק בפרשנות של סיפורי חיים. בפתחה מראה פרימה אלבו-לוביטש כיצד מאפיינים של פרשנות נרטיבית ניוונים מהיכרות וממגע בינאישי, וכיצד אלה תורמים לניתוח סיפורי חיים ולעיבודם הפרשני. בהמשך טוענת אריאלה גידרון שעבודת פרשנות נרטיבית צריכה להציג גם את עמדת החוקר-קורא-מפרש. לדבריה, אין די בהשמעת סיפור החיים, אלא מוטל עלינו, כחוקרים, להכניס גם את סיפורנו למשחק ולהסתכן בשינוי שיבוא בעקבותיו. חוה סימון מערערת על הקונוונציות הגורסות מהו "סיפור טוב" ומהו "סיפור לא טוב" ומציגה את העושר והתחכום שיש גם בסיפורים בעלי מבנה לקוי לכאורה. אורנה שץ-אופנהיימר ונורית דביר מתארות כיצד חשיפה של קונפליקטים בסיפורי חיים מסייעת לחשוף את תהליך הבניית הזהות המקצועית של מדריוכות פדגוגיות ותורמת הן לחוקר והן למספר. שמחה שלסקי וזאב אפל מדגישים כיצד נרטיב שנוצר בסדנאות בנושא זוגיות בבתי כלא מסייע לאסיר לפתח אמון הדדי עם בת זוגו ועם סביבתו המשפחתית. מאמרה של עמיה ליבלך מדגים כיצד מפנה הביצוע, המתבטא בהמחות ספרה סרר נשים, צובע בצבעים חדשים את הנרטיב. במאמרה היא מתארת את האופן שבו המחזות של נרטיב תורמת לשכלול מסרים ולפרשנות מחודשת לחיים, ובכלל זה גיבוש הבנות חדשות באשר למספרות הסיפור, לאמת הסיפורית ולייצוג הדמות. דינה שקולניק תרה אחר הזיקות המתקיימות בין תחום

האימון לפרשנות הנרטיבית ומסבירה איך אפשר להסיק מהניתוח הפרשני על האופן שבו אדם מעניק משמעות לחייו.

בשלב זה של קריאת הספר התחלתי לתהות אם ייתכן שהמחקר הנרטיבי הוא עולם שכולו טוב, שכן מגולמים בו תכנים של העצמה, כוח, חיזוק, ריפוי ועוד. למעשה, חשתי אי נחת מהעובדה שגם אם הספר מיטיב להתמודד עם קשיים רבים המגולמים באינטראקציה הסיפורית, הוא עדיין אינו מציג ביקורת על המחקר הנרטיבי. אך גם מחשבות אלו התפוגגו כלא היו כשקראתי את המאמר האחרון והמסכם בספר, מאמרה של רות'לאן ג'וסלסון (תורגם לעברית בידי אורי ביתן). במאמר זה מותחת ג'וסלסון ביקורת נוקבת על המחקר הנרטיבי ועל עתידו: "עד כה הצטברו די מחקרים נרטיביים כדי להצדיק את דאגתנו באשר לסוגיה כיצד נמזג את מה שלמדנו מהמחקרים הללו. אם לא נעשה זאת, אנו עלולים לטבוע בשטף אדיר של מחקרים יחידים (סוליפסיסטים – כל אחד לעצמו) שלא נוכל להטמיעם" (עמ' 437). לדידה, האתגר הוא להטמיע הבנה נרטיבית ברמה מושגית: "עלינו לחפש יחד דרכים להמשגת רמות שונות של מציאויות פסיכולוגיות תרבותיות וחברתיות ולחברן זו לזו באופן שיווצר בסיס תיאורטי חזק למחקרים מפורטים על קבוצות או על תופעות מסוימות, וכך תתאפשר צורה מסוימת של צבירה" (עמ' 438). על פי ג'וסלסון, שימוש בדיון גלוי ופתוח על האופן שבו הופקו המסקנות וההכללות יאפשר לקוראים לבצע בעצמם את מלאכת הביקורת והכנסת התיקונים, ויתרום גם לאפשרות להתבונן באמיתות המרובות שעלו בדיון.

לסיכום, איני יודעת אם התכוונו לכך החוקרים והחוקרות שחברו לכתובת הספר, אך הערכים העולים מקריאתו הם כנות מחקרית, פתיחות מחקרית ומודעות עצמית – כולם ערכי יסוד שנדרשים לעיצוב קווי המתאר של המחקר הנרטיבי. להבנה זו תורמים כמה גורמים: עושר תיאורטי ויישומי, גיבושה של עבודת שדה לתיאוריה ובחזרה, מקבץ עשיר של חוקרים וחוקרות מן השורה הראשונה, והסרת הערפל מעל לשאלות מושתקות במחקר האיכותני. כל אלה ועוד הופכים את הספר לספר חובה לכל חוקר וחוקרת איכותניים ולעונג צרוף לקוראים.

מקורות

- Chase, S. E. (2005). Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.) (pp. 651-680). Thousand Oaks: Sage.